

KIRJANDUSE AJATU LUGU KIRJANDUSAJALUGUDES

Interlitteraria 15. History of literature as a factor of a national and supranational literary canon. I–II. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010. 598 lk.

2010. aasta oktoobris ilmunud *Interlitteraria 15* kaks köidet koondavad Eesti Võrdleva Kirjandusteaduse Assotsiatsiooni korraldatud ja 2009. aasta 27.–30. septembrini Tartus toimunud EVKA 8. rahvusvahelise konverentsi „Kirjandusajalugu kui rahvusliku ja rahvusülese kirjanduskaanoni tegur” ettekannete alusel koostatud artikleid. Väljaanne sisaldab 39 artiklit kolmekümne üheksalt autorilt, kellest viisteist on Eesti, viis Sloveenia, neli Rumeenia, kaks Läti, kaks Portugali ja kaks USA uurijad. Ühe õpetlasega on esindatud Albaania, Belgia, Hispaania, Holland, Leedu, Norra, Poola, Suurbritannia ja Ukraina.

Jüri Talveti sissejuhatus toob esile rahvuslike kirjandusajalugude tähtsuse rahvuse identiteedi kujundajana ning seda kõige rohkem väikerahvuste puhul. Mõistagi toetuvad ka kirjanduskaanonid eeskätt kirjandusajalugudele. Samas püstitatakse konverentsi juht-

küsimus: et valitsev postmodernismi teooria liigitab kirjandusajaloodki „suurte narratiivide” hulka, mis eeldatavasti nõuavad taunimist või karmi kriitikat, kuid võrd on neil siis tänapäevastes aruteludes üldse kohta? Kas kirjanduse kui Loo peavad uues maailmas asendama üksnes poliitikute, näitlejate ja teletähtede elulood? Koostaja väidab end kogumikust leidvat, et „kirjandusajalugude vallas ei saa olla universaalseid „norme”, mis rakenduksid võrdsel määral „keskustele” ja „ääremaadele””. Kirjandus kui inimtegevuse valdkond, milles mõiste *vaimsus* avaldub kõige avaramal moel, väärrib nii rahvuslikul kui ka rahvusüleasel mõttakaval kajastumiseks uusi kirjalikke vorme.

Esmalt Eesti uurijate tööd. Mõõnudes, et toimetamisest saab harva lahutada tõlgendamist, vaatleb Eve Annuki „Toimetatud tekstiversioonid, sugu ja kirjandusajalugu: Ilmi Kolla juhtum” varalahkunud luuletajanna tekstide käekäiku tema eluajal, stalinliku sotsialistliku realismi tingimustes, mil Kolla lüürika sügavalt intiimset olemust tuli salata, ning vaeb seejärel kolme postuumse luulekogu (1957, 1983, 2009)

koostamist mõjutanud tõlgendusvõimalusi. Aigi Heero artikkel „Valgeid laike eesti kirjandusajaloos. Timoteus Polus ja Revali gümnaasiumiring” käsitleb XVII sajandi algul Tallinnas tegutsenud hilishumanisti. Timoteus Poluse teened Martin Opitzi värsiõpetuse esmavahendajana, juhuluuletajana ja Reiner Brockmanni mõjutajana asetavad ta Eesti kirjandusloo konteksti. Marin Laak arutleb artiklis „Teispool kirjanduskaanonit: klassikaliste tekstide rekontekstualiseerimine digitaalkeskonnas” maailmaklassika uuema staatuse üle, peatudes üksikasjalikult „Kalevipojal”. Paradoksaalselt on internet kaasa toonud maailmaklassika „hüperkanoniseerumise”. Uues kultuuri-ajaloos saavad kaanonis olijatest tähtsamaks kanoniseerijate ideed, klassika tähenduste muutumine ajas ja kaanoni aspektid, mida seni on peetud kõrvaliseks. Anne Lange ja Boris Baljasnõi ühisartikkel „Tõlgete olulisuse testimine” keskendub eesti, angloameerika ja nõukogude näidete varal tõlkepoetikale, kasutades tõlkijatööle eriomase „interkultuuri” mõistet.

Nentides, et teater ei saa omaks võtta kõiki kirjanduskaanoni suursi, käsitleb Tanel Lepsoo artikkel „Kontseptualiseerida prantsuse teatri ajalugu Eestis: kuidas tõlkida vaikuse keelt?” prantsuse näitekirjanduse siinset esindatust ja käekäiku. Ave Mattheuse „Mis on eesti lastekirjandus? Katse uurimisobjekti uuesti defineerida” toetub saksa laste- ja noorsookirjanduse uurija Hans-Heino Ewersi kontseptsioonile ning – võttes arvesse uuemaid muutusi kirjandussüsteemis – vaatlleb kriitiliselt kõiki eesti lastekirjanduse mõiste sügavamaid struktuurikomponente. Anneli Mihkelevi „Kirjandusajalood kui rahvusliku identiteedi diskursiivse konstruktsiooni aspekt” pakub analüütilise läbivaate eesti kirjanduslugudest (XIX sajand, M. Kampmaa, F. Tuglas, G. Suits, A. Mägi, K. Risti-

kivi, E. Sögel, E. Nirk, C. Hasselblatt jt) ning rõhutab ka ülerahvuslike võrdlevate kirjandusajalugude vajalikkust. Tanel Perni „Sotsialistlik realism kui antikanooniline kunst” võrdleb sotsialistliku realismi kui kaanoni määratlustasandeid eri uurijate töödes ja analüüsib seda mõistet kui tühjale denotandile rajatud diskursiivset konstruktsiooni. Eve Pormeister selgitab artiklis „Naised kirjanduslikus kanoniseerimisprotsessis ja (rahvuslikus) kirjandusajaloos” mõiste *kaanon* tähendust ja kujunemist ning leiab juba piiblikaanoni kujundamisel märke naiste osatähtsuse vähendamisest. Kuigi XVIII sajandi lõpu Saksamaal algas naisautorluse tunnustamine, on soolised eelarvamused püsinud tänini. Autor esitab mitmeid võimalusi, mida feministlik kaanonikriitika nais- jt marginaliseeritud kirjanike kaitseks pakub (nt antikaanon või kaanonitest loobumine). Reet Soola „Kujunev kaanon: 1950.–60. aastad ameerika kirjanduses” arutleb uute kaanonite tekketingimuste üle. Keskendudes ameerika *beat*-kirjandusele, mille lõplik kanoniseerimine on praegu teoksil, võrdleb ta J. Kerouaci ja A. Ginsbergi originaaltekste kriitiliselt eesti tõlgetega, tuues esile algupärandite poetilisi rikkusi. Jüri Talvet artiklis „Sada aastat alistamatut kaanonit: F. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg” eesti kirjandusajalugudes ja kooliõpikutes” vaatlleb nii eestlasele kui ka välismaalasele huvipakkuvast vormis Eesti rahvuseepose tähenduse konstante ja muutujaid eelloost kuni uuel iseseisvusajal ilmnenuni ning jõuab kogu rahvuskirjandust puudutava üldistava järelduseni, et on vaja sümbiootilisi, s.o rahvuskirjandust sügavuti haaravaid ja ometi rahvusüleseid, laiemaid kontekste kaasavaid tõlgendusviise. Katre Talviste „Kirjanduskaanoni muutmine koolis” käsitleb historiograafia ja kaanoni kujundamise küsimusi eesti gümnaasiumidele mõel-

dud maailmakirjanduse õpikutes. Rahvusülese kaanoni versioone mõjutavad alati rahvuslikud tegurid. Peatudes pikemalt Prousti ja Remarque'i näitel, eritleb artikkel kaanonis seda, mida võib öelda ja mida ei tarvitse öelda. Mari Tarvase artikkel „Kirjandusajaloost ja lugemise ajaloo” annab põhjaliku ülevaate XVIII sajandi Tallinna eraraamatukogude omanikest, esindatud tiitlitest, autoritest, keeltest jms. Rein Veidemanni „Eesti kirjanduse ajalugu kui eesti kultuuri tuumikstruktuur” tõlgendab kirjandusajalugu kui ajaloolist teadvust, mille „keskmeks on keele ning eetiliste, esteetiliste, psühholoogiliste, sotsioloogiliste ja poliitiliste kujundite sulam”. Toetudes eesti kirjanduse teleoloogilisele vaatlusele, väidab autor, et „kirjanduslugu on nii eesti kultuuri idee kui ka kujunemismudel”.

Välismaisedki uurijad pühenduvad enamasti oma rahvuslikule kirjandusloole. David Bandelj (Sloveenia) tutvustab Itaalias elavate sloveenide kirjandust, selle identiteediprobleeme ja liigitusvõimalusi rahvusliku ning rahvusülese skaalal. Andrei Bodi (Rumeenia) arutleb mahuka rumeenia kirjanduslooraamatu näitel esteetilise ja kultuurlistliku perspektiivi võtluse üle kirjandusuuringutes, peatudes amerikaniseerumise ohtudel. Maija Burima (Läti) vaatab Voldemārs Dambergsi „XX sajandi läti kirjanduse ajalugu” muude läti kirjanduslugude kontekstis. Arturo Casas (Hispaania – Galiitsia) diskuteerib hispaania keeli Juri Lotmaniga teemal „Ajalooline semioos enne historismi”, toetudes Bahtini, Bourdieu, Ortega y Gasseti ja vene formalistide teooriatele. Caroline De Wagter (Belgia) arutleb rahvuslike kirjanduslugude ümberkujundamise üle, võrreldes sel eesmärgil kaht draamateost kahelt rassilisse vähemusgruppi kuuluvalt Põhja-Ameerika näitekirjanikult. Marijan Dović (Sloveenia) jälgib Ida-Euroopa näidetele

kirjanduslugude kandumist rahvuslikust „järelrahvuslikku” perspektiivi. Gerald Gillespie (USA) artikkel „Vane ma žanri ümberkirjutamine” analüüsib Norman Tutorowi sulest 2010. aastal ilmunud õpetatud ja hariva dispuudi laadis fiktiivajaloolist romaani „Jeesuse kohtumine ateistiga”. Cornelius Hasselblatt (Holland) uurib statistiliselt, kui sooliselt kallutatud on teosed ja ülevaated eesti kirjandusloost. H. L. Hix (USA) näitab motiive ameerika kirjaniku Herman Melville'i suurromaanist „Moby Dick”, mis kõigutavad ameeriklaste rahvuslikku (riiklikku) ideoloogiat. Rumeenlase Rodica Maria Ilie prantsuskeelne töö valgustab ülerahvuslikke dilemmasid esteetilise klassika ja avatud kaanoni seadustamise vahel ning tema kaasmaalane Dragos Jipa tutvustab prantsuse suurkirjanike kaanoni kujunemist ja omaks võttu XIX–XX sajandi vahetusel. Eeldades, et alati esineb esteetiline „pinge avaldatud kirjanduslugude ja kaasaegsete kirjandusprotsesside vahel”, uurib Benedikts Kalnačs (Läti) selle pinge tekitatud „modernistlikku avanemist” läti kirjanduses XX sajandi algul, rakendades näiteid ka Poolast. Marisa Kərbizi (Albaania) vaatab iseäralikku ja ainulaadset Teise maailmasõja järgses albaania kirjanduses. Vanesa Matajč (Sloveenia) tugineb artiklis „Ülerahvuslik kirjanduskaanon ning ühine kirjanduslugu rahvusülestest dimensioonide, ideoloogiate ja kirjakultuuride vahel” Juri Lotmani semiootilisele keeleteooriale ja allutab kriitilisele analüüsile lääne keskustes teostatavate kanoniseerimisprotsesside (nt Harold Bloom) suurrahvusliku ühekülguse. Ainult äärmine lihtsustamine lubab eirata germaani-romaani keelteleala väliste Euroopa kirjanduste osalust lääne kaanoni kujunemisel. Alexandru Matei (Rumeenia) kõrvutab prantsuskeelses artiklis uurivalt Prantsusmaa ja USA kirjandustraditsioone eritählepanuga

kirjandusteooriate (*French Theory*) erineval kultuurilis-filosoofilis-poliitilisel rollil ja tähendusel. Miriam McIlfarrick-Ksenofontov (Põhja-Iirimaa, Eesti) kajastab iiri naisluuletajate esindatust möödunud sajandivahetuse paiku ilmunud mahukas iiri kirjanduse antoloogias ning toob näidete abil esile viie varasemast omanäolisema ja jõulisema (algselt iiri keeles kirjutava) naisautori lüürilised hääled. Arne Melberg (Norra) mõtiskleb pühale Hieronymosele, H.-G. Gadamerile, W. Benjaminile ja S. Sontagile viidates tõlkekirjanduse osatähtsuse üle ajaloos ja tänapäevas. Romantismiaja originaalsuskultusega teisejärguliseks muutunud tõlkekirjandus omandab üleilmastumise oludes taas kesksema koha. Dorota Michułka (Poola) jälgib püüdlusi uue(nenud) kultuurilise identiteedi, nihästi rahvusliku väärkuse kui ka rahvusülese sallivuse õpetamise poole pärast 1999. aastat Poola kooliõpikutes avaldatud lastekirjanduses. Tetiana Narchynska (Ukraina) teemaks on vaikus tekstis kui sõnumiga suhestatud eriline kood XX sajandi lõpu ja XXI sajandi alguse ukraina luuletajatel. Audinga Peluritytë-Tikuišienė vaeb tänapäeva leedu kirjanduse suundi, mis otsivad tasakaalu Lääne- ja Ida-Euroopa, aga ka Lääne ja Idamaade (Iraani, India, Jaapani) tavade vahel. Leedu kirjanduse talupoeglikkus ja maalähedus näib toetuvat ürgindoeuroopa müütiliste kujundite pärandile. Marta Pacheco Pinto (Portugal) käsitleb prantsuse, portugali ja hiina identiteedi ning keskuse ja ääremaa vahekorra küsimusi, analüüsides XIX sajandil ela-

nud kaasmaalase Eça de Queirosi romaani „Mandariin”. Vid Snoj (Sloveenia) arutleb kirjandusajaloo kui kirjandussündmuse kätkeva narratiivi tõsiskindluse võimalikkuste üle: selle mõisted võivad näida tülikas taak, kuid olla ka väravaks ajalooülese, mõistena sõnastamatu kunstielamuse juurde. Sofia Tavares (Portugal) on võrrelnud 42 portugali kirjandusajaloo väljaannet 15 autorilt, keskendudes XIV sajandi kirjaniku Fernão Lopesi mitmetele käsitlustele ja nende vaatenurga teisenemise ajaloolis-ühiskondlikele põhjustele. Kõige adekvaatsemaks peab autor fookuse dünaamilist liikumist kirjaniku või tema kavatsuste esitlemise ning tema teksti detailse analüüsi vahel. Tomo Virk (Sloveenia) diskuteerib tänapäeva kirjandusajalugude metodoloogiliste dilemmaide üle, nt küsimus ajaloo kulgemise katkendlikkusest, mida kirjalike ajalugude „suured narratiivid” ehedalt ei kajasta. Samal ajal esineb kirjandus-suundade vahel ilmselgeid jätkusidemeid ning autor tõestab, et teatud piirideni on ka „suured narratiivid” vältimatud. Nagu autor lõpetab, „ei tarvitse võrdlev kirjandusajalugu olla mitte väljajätmist, vaid ammandamatute võimaluste valdkond, sealhulgas võimaluste, mida peetakse (eksklikult) aegunuks”.

LAURI PILTER